

1918

۸۷/۱۱-۵۸۹۸

۸۷/۱۶۲

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

بررسی شخصیت زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس)

استاد راهنما:

دکتر محمد فولادی

استاد مشاور:

دکتر خانم نرجس جواندل

نگارنده:

زینب پناه

تأبستان ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۱۱ / ۳۵

۱۰۹۲۱۵

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خانم: زینب پناه رشته: زبان و ادبیات فارسی

تحت عنوان: بررسی شخصیت زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس)

با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۲۷/۷/۸۷ تشکیل گردید.

در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۹ با نمره حروف

با درجه: عالی بسیار خوب خوب قابل قبول دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
آقای محمد فولادی	استاد راهنما	استادیار	
خانم نرجس جواندل صومه سرایی	استاد مشاور	استادیار	
آقای یمین کاردگر	استاد ناظر	استادیار	
آقای بهاء الدین اسکندری	استاد ناظر	استادیار	
آقای علیرضا نبی لو پهرقانی	نماینده کمیته تخصیلات تکمیلی	استادیار	

رئیس امور آموزش و تمصیلات تکمیلی

نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء:

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم

کدپستی: ۳۷۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۲۸۵۳۱۱

دورنویس:

ماونته آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴

ماونته اداری ۲۸۵۵۶۸۶

ماونته دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

بایاد او که همه سستی از او ست

این نوشته‌های ناپسیرا با تمام وجود تقدیم می‌کنم به:

دختر نبوت، همسر ولایت، مادر امانت، محبوبه خدا حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) که سگوه آسمان زادش،

ماه و خورشید را به حرارت کثافت کشاند. بانویی بهشتی که بهانه خلقت بود و شنودی خدا در رضایت او و خشم الهی

در غضبش؛ ستاره‌ای که تنهاترین مرد تاریخ را در تاریک‌ترین شب‌های تحریف یاری کرد.

و همچنین؛ میکش است به آخرین حجت موعود الهی و راز بزرگ آفرینش، حضرت بقیة الله «ارواحنا

فداه» که زخم خورشید افلاک را با طلوع دمان بخش خویش مرهم خواهد نهاد.

تقدیر و تشکر

سپاس و قدردانی خود را نشانر اساتیدی می‌کنم که در تهیه این رساله مرایاری کردنبه ویژه استاد ارجمند

جناب آقای دکتر فولادی و استاد کرانقدر سرکار خانم دکتر جواندل که بارها سمانی ما و مشاوره های

ارزنده شان سختههای راه را بر من هموار کردند، همچنین از پدر و مادر بزرگوارم که مهرشان

خورشید زندگی من است، نهایت سپاسگزاری را دارم.

چکیده

ادبیات در هر دوره‌ای از تاریخ آینه تمام‌نمای حیات فرهنگی و باورهای دینی و مذهبی آن دوره است و شاعران منعکس‌کننده مضامین و محتواهای فکری جوامع هستند. اکنون شاعران تا چه اندازه توانسته‌اند شخصیت حماسه‌آفرین زن ایرانی را در هشت سال جنگ تحمیلی برای مخاطبان‌شان به تصویر بکشند، پرسشی است که با پژوهش و بررسی در این رساله، پاسخ داده می‌شود. هدف ما در نوشتن این رساله، نشان دادن تحول عمیق معنوی شخصیت زن در ایران، بعد از انقلاب اسلامی است. زنانی که در پرتو تعالیم اسلام و رهنمودهای انسان‌ساز حضرت امام خمینی (ره) از جاذبه‌های ظاهری و زنانه به تجلیات عرفانی و عاطفی صعود کردند. آنها چنان به خودباوری رسیدند که در همه صحنه‌های اجتماعی حضوری فعال داشتند و شایستگی‌های خود را به منصفه‌ظهور رساندند و این هویت بازیافته در شعر دفاع مقدس تجلی یافت. در این بررسی سعی شده است، به ارزش‌های شخصیتی زن در شعر دفاع مقدس پرداخته شود و در این راستا الگوهای مذهبی و تاریخی او معرفی گردد. سپس به جلوه‌ها و نقش‌های اصلی زن در شعر دفاع مقدس اشاره شده است. فصل آخر مباحثی در مورد مختصات زبانی، ادبی و محتوایی اشعار مورد نظر آورده شد. نتایج به عمل آمده از این پژوهش نشانگر این است که: توصیفات شاعران از شخصیت زن در شعر دفاع مقدس بیشتر درون‌گرا و انفسی است و این امر خلاف جریان طبیعی شعر فارسی می‌نماید که بیشتر به ابعاد ظاهری زن پرداخته می‌شد و همچنین زن ایرانی با تأسی از الگوهای مذهبی و تاریخی توانست ارزش حقیقی خود را بیابد.

کلید واژه‌ها: زن، شعر، دفاع مقدس، مقاومت، شخصیت.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
بیان مسأله	۱
فرضیه	۲
پیشینه تحقیق و ضرورت انجام آن	۲
روش تحقیق:	۳
روش کار:	۳
فصل اول: نگاهی به شخصیت زن در شاهکارهای نظم ادبی پیشین	۵
۱-۱. بازتاب زن در آینه شاهنامه فردوسی	۶
۲-۱. بازتاب زن در آینه حدیقه سنایی	۸
۳-۱. بازتاب زن در آینه مخزن الاسرار نظامی	۱۵
۴-۱. بازتاب زن در آینه بوستان سعدی	۱۷
۵-۱. بازتاب زن در آینه مثنوی مولانا	۲۳
۶-۱. بازتاب زن در آینه هفت اورنگ جامی	۳۲
۷-۱. بازتاب زن در شعر صائب تبریزی	۳۵
نتیجه	۳۶
فصل دوم: نگاهی گذرا بر زن از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی	۳۸
۱-۲. میرزاده عشقی	۴۱
۲-۲. عارف قزوینی	۴۲

۴۲	۳-۲. لاهوتی
۴۳	۴-۲. سید اشرف الدین حسینی (نسیم شمال)
۴۴	۵-۲. ژاله قائم مقامی
۴۷	۶-۲. پروین اعتصامی
۴۹	۷-۲. فروغ فرخزاد
۵۱	۸-۲. شاملو
۵۵	۹-۲. تأثیر امام خمینی (ره) بر شعر زنان در دهه اول انقلاب
۵۸	نتیجه
۶۰	فصل سوم: بازتاب الگوهای زن مذهبی و تاریخی - اسطوره‌ای در شعر شاعران انقلاب
۶۱	۱-۳. بازتاب الگوی مذهبی زن
۶۲	۱. حضرت زهرا (علیها السلام)
۶۷	۲. حضرت زینب (علیها السلام)
۷۰	۳. حضرت هاجر (علیها السلام)
۷۲	۴. حضرت مریم (علیها السلام)
۷۵	۵. زلیخا
۷۷	۶. لیلا (علیها السلام)
۷۹	۷. رقیه (علیها السلام)
۸۱	۸. خدیجه (علیها السلام)
۸۱	۹. سمیه (علیها السلام)
۸۲	۱۰. زرقاء
۸۳	۱۱. ام وهب
۸۴	۲-۳. الگوی تاریخی - اسطوره‌ای
۸۴	۱. لیلی
۹۰	۲. شیرین
۹۱	۳. تهمنه
۹۲	۴. گردآفرید

فصل چهارم: جلوه‌های زن در شعر دفاع مقدس

- ۹۴
۹۵ ۱-۴. مادر
۹۵ ۱. مادر شهید
۹۷ ۲. مادر رزمنده
۹۸ ۳. مادر جانباز
۱۰۰ ۴. مادر آزاده
۱۰۲ ۲-۴. همسر
۱۰۲ ۱. همسر شهید
۱۰۶ ۲. همسر رزمنده
۱۰۸ ۳. همسر جانباز
۱۱۰ ۳-۴. دختر
۱۱۰ ۱. دختر شهید
۱۱۴ ۲. دختر رزمنده
۱۱۷ ۳. دختر جانباز
۱۲۱ ۴-۴. خواهر
۱۲۱ ۱. خواهر شهید
۱۲۳ ۲. خواهر رزمنده

فصل پنجم: نگرشی بر ارزشهای زن در شعر دفاع مقدس

- ۱۲۵ ۵-۱. ارزشهای معنوی
۱۲۶ ۱. صبر و پایداری
۱۲۷ ۲. شجاعت و شهادت طلبی
۱۳۰ ۳. ایثار و فداکاری
۱۳۴ ۴. مدیریت احساس
۱۳۶ ۵. عفت و ایمان
۱۴۰ ۶. امیدواری
۱۴۴ ۷. قداست در پرتو نیایش
۱۴۶ ۷. قداست در پرتو نیایش

۱۴۹	۲-۵. ارزشهای خانوادگی
۱۴۹	۱. زندگی با جانبازان
۱۵۲	۲. عشق و وفاداری
۱۵۸	فصل ششم: نقش‌های زن در شعر دفاع مقدس
۱۵۹	۱-۶. نقش تربیتی
۱۵۹	۱. مادر و تربیت
۱۶۰	۲. مادر و درونی کردن ارزشهای مذهبی
۱۶۱	۳. مادر و رابطه عاطفی با فرزند
۱۶۳	۲-۶. نقش فرهنگی
۱۶۳	۱. تهییج و تشویق رزمندگان به نبرد
۱۶۵	۲. ترویج فرهنگ بسیج و شهادت‌طلبی
۱۶۹	۳. ساده‌زیستی جایگزین تجمل‌پرستی
۱۷۰	۳-۶. نقش سیاسی - اجتماعی
۱۷۰	۱-۳-۶. حضور مستقیم در جبهه
۱۷۱	۱. زنان شهید
۱۷۸	۲. زنان رزمنده
۱۸۰	۳. زنان آزاده
۱۸۲	۴. زنان آواره
۱۸۶	۵. زنان پرستار
۱۸۸	۲-۳-۶. حضور غیرمستقیم در پشت جبهه
۱۸۸	۱. کمک‌رسانی و پشتیبانی
۱۹۱	۲. حمایت از خانواده ایثارگران
۱۹۳	۳. شرکت در مراسم تشییع و بزرگداشت شهداء
۱۹۸	۴. بر عهده گرفتن نقش مرد در خانواده
۲۰۰	۵. زن در زمینه اقتصادی
۲۰۱	۶. حضوری آگاهانه در اجتماع

۲۰۴	فصل هفتم: مختصات زبانی، ادبی و فکری
۲۰۵	۱-۷. سطح زبانی
۲۰۵	۱. سادگی زبان
۲۰۷	۲. رویکردی به ترکیب سازی
۲۱۳	۳. کاربرد زبان عامیانه
۲۱۶	۴. موسیقی لفظی
۲۱۶	۵. سجع
۲۱۷	۶. جناس
۲۱۹	۷. تکرار
۲۲۲	۲-۷. ویژگی ادبی
۲۲۲	۱. تشبیه
۲۲۵	۲. مجاز
۲۲۵	۳. استعاره
۲۲۸	۴. تشخیص
۲۲۹	۵. کنایه
۲۳۲	۶. مراعات نظیر
۲۳۳	۷. اغراق
۲۳۵	۸. حسن تعلیل
۲۳۷	۹. سمبل
۲۳۹	۱۰. ایهام و ایهام تناسب
۲۴۰	۱۱. تضاد
۲۴۲	۱۲. تنسيق الصفات
۲۴۳	۱۳. تلمیح
۲۵۰	۳-۷. ویژگی محتوایی و فکری
۲۵۰	۱. عاطفه و احساس
۲۵۳	۲. الهام شاعرانه
۲۵۶	۳. واقع گرایی

۲۵۸	۴. صبغۀ اقلیمی
۲۶۵	۵. گفتگو در شعر دفاع مقدس
۲۷۰	۶. انتظار
۲۷۲	۷. وداع
۲۷۵	۸. کاربرد آداب و رسوم و سنن (فولکلور)
۲۸۱	نتیجه
۲۸۴	پیوست
۲۹۲	کتابنامه

مقدمه

جریان‌های ادبی در طول تاریخ از پدیده‌های اجتماعی تأثیر بسیاری گرفته‌اند و افراد در حوادث و وقایع گوناگون برای بیان احساس درونی خود بیه شعر روی می‌آورند، یکی از پدیده‌های عظیم و تاریخی قرن اخیر جنگ ایران و عراق است. این حادثه‌ای که به نوعی همه ملت ایران با آن درگیر بودند، دارای واژگان، اصطلاحات، تعبیرات، ویژگیها و بازتاب‌های خاصی است که می‌تواند نوع ادبی ویژه‌ای از لحاظ زبان، مضمون و محتوا ارائه دهد.

بخشی از هنرمندی شاعران در خلق تصاویر شاعرانه، در مضامین ادبیات پایداری به حماسه آفرینی و ایثار و فداکاری زنان اختصاص دارد، زنانی که در هشت سال جنگ تحمیلی در همه عرصه‌ها و صحنه‌ها از جمله رزمی، پرستاری، پشتیبانی و غیره حضور فعال و چشمگیر داشتند. آنها دیگر خاتون پرده نشین یا کنیزک قابل خرید و فروش نیستند، شیر زنانی صبورند که فرزندان‌شان را با دست خود به جبهه می‌فرستند و مردانه از ارزشهای اسلامی و ملی میهن‌شان دفاع می‌کنند.

بیان مسأله

شعر دفاع مقدس از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی واقع شده است که عمدتاً برخی از ویژگیهای ادبی و تصاویر شاعرانه مورد توجه قرار گرفته است. اما بازتاب تحول شخصیت و هویت زن در شعر دفاع مقدس از ابعادی بوده است که کمتر به آن پرداخته‌اند.

سؤالاتی که در این راستا مطرح می‌شوند عبارتند از:

- الف) ارزش‌های شخصیتی زن در شعر دفاع مقدس شامل چه مواردی است؟
- ب) جلوه‌های زن در شعر دفاع مقدس در چه جایگاهی مطرح شده است؟
- ج) آیا زن در شعر دفاع مقدس نقش مهم و تعیین کننده‌ای ایفا کرده است؟
- د) توصیفات شاعران از زن در شعر دفاع مقدس، بیشتر برون‌گرا و آفاقی است یا درون-

گرا و انفسی؟

ه) الگوهای زن مذهبی و تاریخی در شعر دفاع مقدس چه کسانی هستند؟

فرضیه

۱. ارزش‌های شخصیتی زن در شعر دفاع مقدس، شامل: صبر و پایداری، شجاعت و شهادت طلبی، ایثار و فداکاری، عفت و ایمان، امیدواری و عشق و وفاداری به همسر است.
۲. جلوه‌های زن در جایگاه مادر، همسر، دختر و خواهر ایثارگر نمود پیدا می‌کند.
۳. زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس) در نقش‌های تربیتی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در جامعه حضور فعال و پویا دارد.
۴. توصیفات شاعران از زن در شعر دفاع مقدس، بیشتر درون گرا و انفسی است.
۵. در شعر دفاع مقدس، الگوهای زن مذهبی شامل: حضرت زهرا (علیها السلام)، حضرت زینب (علیها السلام)، حضرت هاجر (علیها السلام)، حضرت مریم (علیها السلام) ... و الگوهای زن تاریخی شامل: لیلی، شیرین، تهمینه و گردآفرید است.

پیشینه تحقیق و ضرورت انجام آن

براساس بررسی‌هایی که انجام شد، معلوم گشت درباره شخصیت زن در شعر مقاومت (دفاع مقدس) کتابی به صورت مجزا نوشته نشده است. هرچند شاعران در توصیف زنان ایثارگر در جبهه و پشت جبهه اشعاری را سروده‌اند و کارهایی به شکل مناسبی و پراکنده انجام شده است. درباره ضرورت انجام این تحقیق باید اذعان کرد که با توجه به اینکه نیمی از جامعه را زنان تشکیل می‌دهند، ارائه تصویر سازنده و حماسه آفرین زن معاصر در هاله‌ای از تقدس می‌تواند در فرهنگ سازی و اصلاح ناهنجاری‌های فرهنگی معاصر مفید باشد و به عنوان الگویی مناسب به نسل‌های آینده معرفی گردد. همچنین با توجه به اینکه شعر دفاع مقدس جایگاه ویژه‌ای دارد و مرحله آفرینش ادبی خود را پشت سر نهاده است و هم اکنون در مرحله نقد و بررسی و تحلیل است. این پژوهش می‌تواند به شناسایی ابعاد کاملتر و جامع‌تر ادبیات دفاع مقدس یاری رساند و اساس تحقیقات دیگر قرار گیرد.

روش تحقیق:

روش تحقیق در این رساله به صورت کتابخانه‌ای است، با توجه به اینکه تعدادی از شاعرانی که دربارهٔ دفاع مقدس اشعاری را سرودند، دیوان مضبوطی به شکل گردآوری شده، نداشتند. مجبور بودم برای دستیابی به اشعارشان به کتاب‌های مربوط به همایش‌ها و کنگره‌های بزرگداشت شهدای دفاع مقدس مراجعه کنم که منابع خوبی برای پژوهش بودند. بعد از مطالعهٔ اشعار جنگ، نمونه‌های مطلوب را استخراج کردم، سپس تصاویر و اشاراتی که در مورد شخصیت زن بود، مورد تجزیه و تحلیل قرار دادم.

روش کار:

در فصل اول این پژوهش، سیمای زن در شاهکارهای منظوم پیشین از دیدگاه شاعران بزرگ و صاحب سبک بررسی شد که در بخش ادبیات حماسی به شاهنامهٔ فردوسی، در بخش ادبیات حکیمانه و عارفانه به مخزن الاسرار نظامی گنجه‌ای، در بخش ادبیات تعلیمی به بوستان سعدی و در بخش ادبیات عرفانی به حدیقه سنایی و مثنوی مولوی و در فرجام به هفت اورنگ جامی و شعر صائب تبریزی پرداخته شد.

در فصل دوم با عنوان نگاهی گذرا بر زن از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، به شخصیت زن در شعر تعدادی از شاعران این دوره پرداخته شد. میرزاده عشقی، عارف قزوینی، لاهوتی، سید اشرف الدین گیلانی، ژاله قائم مقامی از شاعران برجستهٔ این دوره بودند که حوزه‌های فکری متفاوتی نسبت به یکدیگر داشتند و این تفاوت در شعر آنها نمود پیدا کرده بود. سپس دربارهٔ تأثیر امام خمینی (ره) بر شعر زنان در دههٔ اول انقلاب مباحثی آورده شد.

در فصل سوم، بازتاب الگوهای زن مذهبی و تاریخی در شعر دفاع مقدس آورده شد. به اقتضای روح آیینی و شیعی شعر جنگ و پیوند عمیق آن به حماسهٔ عاشورا، بانوان بزرگی همچون: حضرت زهرا (علیها السلام)، حضرت زینب (علیها السلام)، حضرت هاجر (علیها السلام)، حضرت مریم (علیها السلام) ... پیشوایان مذهبی زن معرفی شد.

در فصل چهارم، جلوه‌های زن در جایگاه مادر، همسر، دختر و خواهر ایثارگر نشان داده

شد.

در فصل پنجم، نگرشی به ارزش‌های معنوی و اخلاقی زن مطرح شد که صبر و پایداری، شجاعت و شهادت‌طلبی، ایثار و فداکاری، عفت و ایمان، امیدواری، عشق و وفاداری نسبت به همسر والاترین این ارزش‌ها شناخته شد.

در فصل ششم به نقش‌های مهم و حیاتی زن در شعر دفاع مقدس از جمله؛ نقش تربیتی، نقش فرهنگی، نقش سیاسی و اجتماعی پرداخته شد که ذیل آنها مباحثی در مورد، تربیت فرزندان، درونی کردن ارزش‌های مذهبی، رابطه عاطفی با رزمندگان، تهییج مردان برای نبرد، ساده زیستی جایگزین تجمل‌پرستی، ترویج فرهنگ بسیج و شهادت‌طلبی، حضور مستقیم زن در جبهه، کمک رسانی و پشتیبانی، حمایت از خانواده‌ی ایثارگران، شرکت در مراسم تشییع و بزرگداشت شهدا، برعهده گرفتن نقش مرد در خانواده، زن در زمینه اقتصادی و حضوری آگاهانه در اجتماع مطرح گردید.

در فصل هفتم، به برخی از ویژگی‌های زبانی، ادبی و محتوایی اشعار گزینش شده در این پژوهش، پرداخته شد و بخشی از خلاقیت شاعران در شکل‌گیری تصاویر ادبی آورده شد. با بررسی نهایی اشعار شاعران به این نتایج کلی می‌توان رسید که بازتاب شخصیت زن در شعر دفاع مقدس سرشار از عظمت و شکوه است. زن ایرانی در پرتو تعالیم اسلام و آگاهی و شعور، حضوری شایان توجه و مفید در عرصه‌های مختلف اجتماعی و ادبیات انقلاب دارد. او با تاسی از الگوهای قرآنی و مذهبی به ارزش‌های اخلاقی و معنوی در جایگاهی مقدس دست یافت و توانست نقش‌های مهمی را در جامعه بر عهده بگیرد و الگویی مناسب برای جامعه کنونی و نسل‌های آینده باشد.

این بود، دورنما و طرحی کلی از این پژوهش. در پایان بر خود واجب می‌دانم از تمامی کسانی که مرا در تحریر این رساله یاری کردند، تقدیر و تشکر کنم. بی‌تردید اگر راهنمایی‌های استاد ارجمند جناب آقای دکتر فولادی، استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر جواندل و استاد گرامی جناب آقای دکتر یوسفی نبود، این کار بدین سبک و سیاق شکل نمی‌گرفت و این حقیر وام‌دار احسان این بزرگوارانم. همچنین از همکاری اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان قم، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در تهران، جناب آقای اشعری مقدم و کلیه استادان عزیز و ارجمند نهایت سپاسگزاری را دارم.

فصل اول:

نگاهی به شخصیت زن در شاهکارهای نظم ادبی پیشین

بازتاب زن در ادبیات منظوم پیشین فارسی با تصویر زن معاصر تفاوت چشمگیری دارد و یکی از دلایل عمده آن، تحولات عظیمی است که در موقعیتهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زن ایرانی به وقوع پیوسته است.

شخصیت زن در ادبیات از گذشته‌های دور در قالب‌های متفاوتی بوده است که ما در این فصل چهره زن را در چندین شاهکار ادبی به طور خلاصه بررسی می‌کنیم:

زن در ادبیات پیشین فارسی گاه به صورت یک قهرمان ظهور کرده و چهره‌ای حماسی داشته است و گاه در همان دوره‌های حماسی چهره‌ای عاشقانه داشته است: مانند زال و رودابه گاه معشوقی برای غزل‌سرایی بوده است که بیشتر به زیبایی‌های صوری او توجه می‌شده است. زنانی مثل رودابه، تهمینه و گردآفرید از شخصیت‌های حماسی و عاشقانه بوده‌اند که گاهی بعد حماسی شخصیت آنها قوی‌تر است و نیز زنانی مثل شیرین، لیلی و زلیخا سبب خلق منظومه‌های عاشقانه شده‌اند.

نتایج به دست آمده از بررسی ادبیات منظوم گذشته، نشانگر این واقعیت است. که در دوران حاکمیت مطلق نظام مردسالاری، نگاه شاعران به زن توأم با تحقیر بوده است. گاه او را جادوگر و شیطان معرفی می‌کنند و گاه او را برای هوسبازی و امیال درونی ستایش می‌کنند، البته در ادبیات منظوم حماسی مانند شاهنامه، ما کمتر شاهد این بی‌مهری هستیم.

۱-۱. بازتاب زن در آینه شاهنامه فردوسی

شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی در میان ادبیات منظوم گذشته، یکی از آثاری است که زنان، تأثیر قابل توجهی در ایجاد بعضی از وقایع و حوادث دارند. زن در شاهنامه گاه با ارزشی

همانند مردان ظاهر می‌شود، او در واقع فقط از نظر جنسی با مرد تفاوت دارد ولی از لحاظ شجاعت، دلاوری، روحیه، قدرت جسمی، وفاداری و جنگاوری، آن چنان ابراز وجود می‌کند که گویی بهره‌ای از ناتوانی و ضعف در او نیست. به همین دلیل «زنان به تبع مردان اعتبار دارند و برترین زنان، مردانه‌ترین آنان هستند... و مردانگی فضیلتی است که زنان بزرگوار از آن بهره‌ای دارند و یا از زن و مرد، آنان که از مردانگی بهره‌مندند، بزرگند.»

(ستاری، ۱۳۷۳، ص ۱۳)

در شاهنامه در مقابل این زنان قهرمان، با زنانی مواجه می‌شویم که چهره‌ای اهریمنی و ناپاک دارند که برجسته‌ترین آنها سودابه و در درجات پایین‌تر آن شیرین و گردیه است. یکی از زنان حماسه‌آفرین در شاهنامه رودابه است، او زنی است که پسری همچون رستم از او زاده می‌شود، رودابه در جامعه‌ای زندگی می‌کند که زن می‌تواند در بسیاری از امور از جمله انتخاب همسر مختار باشد، شخصیت او مانند شیرین معشوقه خسرو پزویز نیست که بیشترین وصف رامشگری او در داستان مطرح شود. رودابه زنی پارسا و جهان‌دیده و نیک‌نام است که در جنگ رستم و اسفندیار، هنگامی که اسفندیار می‌خواهد رستم را نزد گشتاسب ببرد خطاب به او می‌گوید:

همه دوده اکنون بیاید نشست زدن رای و سودن بدین کار دست
زواره، فرامرز و دستان سام جهان‌دیده رودابه ی نیک‌نام

(فردوسی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۴)

یکی از ناشایست‌ترین زنان در شاهنامه که چهره‌ای بدکنش دارد، سودابه است. او در داستان سیاوش برای رسیدن به خواسته‌های پلیدش به هر توطئه‌ای دست می‌زند تا بتواند سیاوش را متهم کند، لیکن نقشه‌های او مؤثر واقع نمی‌شود. سیاوش بعد از این همه تنگ و رسوایی که از سودابه می‌بیند، بارگاه را به قصد جنگ با افراسیاب ترک می‌کند که منجر به مرگ غم‌انگیز او می‌شود، در این داستان وقتی رستم برای کشتن سودابه به بارگاه کاووس می‌رود با توجه به موقعیت این زن شاهد تحقیر و توهین به نحو چشمگیری هستیم:

ترا مهر سودابه و بدخوی
کسی کو بود مهتر انجمن
ز سر برگرفت افسر خسروی
کفن بهتر او را ز فرمان زن

(همان، ص ۷۱)

یکی از نکاتی که در مورد زنان شاهنامه باید بدانیم، این است که نقش زنان در هر برهه از زمان تغییر می‌کند. «زنانی که در بخش پهلوانی شاهنامه نقش می‌آفرینند، بسیار متفاوت از زنانی هستند که در عهد ساسانی دیده می‌شوند. زنان پهلوانی همانند تهمنه، رودابه، کتایون، فرنگیس و... حق انتخاب دارند، آزاده و بزرگمنش هستند و گاهی که مردان در مسئله‌ای به بن بست می‌رسند، این زنان هستند که چاره‌اندیشی می‌کنند، اما در بخش ساسانیان بیشتر زنان خانواده‌های شاهی بتهایی آراسته‌اند در شبستانهای پرازدحام و گاه نیز دستهایشان به جنایت آلوده است.»

(خجسته‌کیا، ۱۳۷۱، ص ۲)

البته آنچه شایان توجه است، اینکه جایگاه زن در شاهنامه از دیدگاه شخصیت‌های آن از جنبه‌های مثبت و منفی و با نوعی واقع‌گرایی تحلیل شده است؛ زیرا هم به زیباییهای ظاهری و هم خصوصیات درونی زن پرداخته‌اند و زن فقط موجودی اهورایی یا اهریمنی نیست. لازم به ذکر است نظر شخصی حکیم فردوسی، حاکی از احترام او به مقام و منزلت زن است.

۱-۲. بازتاب زن در آینه حدیقه سنایی

حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه، اثر ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی غزنوی است. این کتاب یکی از آثار مهم عرفانی فارسی و متعلق به قرن ششم است که سنایی مضامین و تعابیر عرفان و تصوف را در قالب شعر و حکایت و به شیوه عرفانی بیان کرده است. شخصیت زن در این اثر به گونه‌های متفاوت مطرح شده است ولی جنبه‌های منفی آن نسبت به جایگاه حقیقی زن، نمود بیشتری دارد که با آوردن چندین نمونه به نتیجه‌ای نسبی خواهیم رسید.

از نظر حکیم سنایی، گاهی زن وسیله‌ای برای رسیدن به معرفت است و می‌تواند در شناخت حق جلوتر از مردان باشد، زیرا مرد همیشه تندیس عقلی فسرده بوده است و زن